

Байгазиев М.К.

АКЫНДЫН ПОЭЗИЯ АРКЫЛУУ БАЛДАР ДҮЙНӨСҮН АЧЫП БЕРИШИ

Байгазиев М.К.

РАСКРЫТИЕ МИРА ДЕТЕЙ ЧЕРЕЗ ПОЭЗИЮ ПОЭТА

УДК: 8.89: 894.341

Т.Муканов 1970-жылдары кыргыз адабияты дүркүрөп өнүп-өсүп турган учурда С.Эралиев, Р.Рыскулов, О.Султанов, Т.Кожомбердиев, Ж.Мамытов сыяктуу акындар өзүлөрүнүн поэзиясы менен адабиятыбызга жаңылык киргизип турган мезгилинде ошол акындарга куйрук улаш жаралган анын алгачкы “Шуру жоготкон кыз” аттуу ырлар жыйнагы менен адабиятыбыздын босогосун аттап отурат. Бул жыйнагын окугандан улам ал өз чыгармачылык жолун балдар адабиятына арнагысы келгендей сезилген. Анткени ошол учурда балдарга арнап жазылган ырлар саналуу болгондугуна карабастан, өз учурунда да, соңку жылдарда да республикалык акын-жазуучулар тарабынан жакшылап жолго салынбай келаткан тармак эң кичинекейлердин – бөбөктөрдүн адабияты болду десек жаңылышпайбыз. Демек биздин заманыбызда жаш муундарды тарбиялап өстүрүүнүн зор мааниси ошол кичинекейлерден баштап аларды сергек, ички дүйнөсү жагынан тунук, анын кыйынчылыктарынан жаралган жана турмушта боло турган бардык тоскоолдуктарды жеңе билгидей кылып тарбиялоодо балдар адабияты көрүнүктүү ролду ойноору шексиз. Негизинен балдар үчүн жазыш эң татаал адабиятчылык иштерден. Балдар турмушунан алып жазылган чыгармаларды балдар адабияты деп атаган мезгилдер деле жолугат. Бирок балдар адабияты деген түшүнүк турмуш чындыгын, көркөм чындыкка айлантууга келгенде кичинекейлердин дүйнө кабылдоо түшүнүү өзгөчөлүгү, поэтикалык стилде түзүп берүү чеберчилигине ээ гана чыгармаларда колдонулат.

Т.Мукановдун чыгармачылыгында ушул сыяктуу көрүнүштөр кезикпей койбойт, себеби жаш изденгич акындын чыгармачылык дүйнөсү балдарга арналган ырларынан башталып жатпайбы. Ал кыргыз поэзиясына кадам таштоосу менен бирге жаш бөбөктөргө жана кичине балдарга эстетикалык, идеялык жактан жаңы бийиктиктерге көтөрүү үчүн жасаган аракеттери бар.

Ошол мезгилдерде балдар адабиятында эмгектенип келген М.Жангазиев, А.Кыдыров, Т.Кожомбердиев сыяктуу акындардын катары Т.Мукановдун жараткан чыгармалары менен толукталып, балдар поэзиясына аздыр-көптүр салым кошкондугу көрүнүп турат. Кичинекей кенжелерге арналган чыгармаларынын алкагы кенен жана көтөргөн проблемалары ар кыл. Бул жыйнагында балдар үчүн зарыл болгон темаларга кайрылып алардын назарын мезгилдин талабына бурат.

Адатта кайсыл элдин адабияты болбосун эки булактын (ички жана тышкы) аркасында байырын айтышат. Кыргыз балдар адабиятынын бийик тепкичине көтөрүлүп, өз алдынча калыптанып, жолго түшүшүндө, биринчиден элдик оозеки чыгармачылык менен акындар поэзиясы роль ойносо, экинчи булак катары башка элдердин, эң ириде, орус элинин чыгармаларын чыгармачылык менен эне тилине которуу болду. Демек, кыргыз балдар профессионалдык адабиятынын чыйыры деле XX кылымдын 20-жылдарынан башталгандыгы белгилүү.

Жазма адабиятыбыз пайда болгондон кийин кыргыз балдар адабиятын негизинен элдик оозеки чыгармалар, элдик сюжеттин негизинде жазылган ыр, поэмалар ээлеп келгендигин көрөбүз.

Ошол кездеги өкмөттүн 1972-жылкы сын, балдар адабияты жөнүндөгү токтомдору кыргыз акын-жазуучуларынын чыгармачылыкка болгон жоопкерчиликтир күчөткөн. Ошол жоопкерчиликтин астында балдар адабиятына өзүнүн болгон күч аракетин толук жумшабаса дагы башка калемдештердей эле бул тармакта саналуу болгон бир нече ырлары менен гана кандайдыр бир деңгээлде жөндөмдүүлүгүн көргөзө алган.

Эгер Т.Муканов бул тармакта толук күчүн жумшап эмгектенгенде келечекте балдар адабияты үчүн жакшы чыгармаларды жаратып, зор ийгиликтерге жетишип, бул багыттагы адабиятты өнүктүрүүдө бир топ бийиктикке көтөрүлө алмак. Анткени, анын мындай ийгиликтери саналуу ырларында эле көрүнүп турат.

“Балдар китеби ачык-айкын образдарды берип, бала үчүн кубанычтын булагы болушу, ага айлана чөйрөдөгү турмушту, табият көрүнүштөрүн жана адамдардын ортосундагы мамилелерди оңдоп билүүгө көмөк көрсөтүшү зарыл” – деп жазат улуу педагог Н.К.Крупская⁴.

Сыртынан караганда мына ушундай жөнөкөй жана жеңил талаптардын деңгээлинде турган чыгармаларды жаратуу иш жүзүндө оңой-олтоң жумуш эмес экендиги ошол жылдары бөбөктөргө жана мектеп жашындагы кенже балдарга арналып, жарык көргөн кооз китепчелердин бир тобу далилдей алат. Алар кыргыз балдар поэзиясында байкаларлык ийгиликтер менен катар кыйла кемчиликтердин дагы бар экендигин айгинелейт.

Т.Мукановдун жогоруда айтылган китебиндеги ырларда автордун каармандарына жана окурмандарына жылуу мамилеси, камкордугу алар менен өз ара түшүнүшүүгө болгон аракети сезилип турганы

ырас. Аларды төмөнкү биз мисал келтире турган ырларынан байкоого болот.

Жерди булут барсайган
Мөндүр менен аткылап,
Так түйүлүп эрке кыз
Куунайт колун чапкылап.
— Мен жоготкон шурулар
Көктөн түшүп келишти ай.
Жүр чоң эне тереличи ай.
Чыкса алар күн күлүп,
Саап туруптур нурун ууз
Жерге житип кетиптир,

Сууга айланып “шурубүз”. – деген болгону 12 саптан турган керемет ыры, ушул ырдын урматына “Шуру жоготкон кыз” аталып, жупкадай болгон кичинекей көлөмү менен балдардын “Байчечекей” журналын элестетет. Ал адабиятка бар болгону ушул жыйнакка чыккан беш ыры аркылуу эл оозуна алынып келечекте көптү үмүттөндүргөн акын катары адабиятыбыздан өз ордун таап отурат. Аз болсо да ушул жыйнактары беш ырдын көркөмдүүлүгү, табиятты сүрөттөп бергендиги менен кичинекей балдарды гана эмес аны окуган чондорду дагы кайдыгер калтырбайт.

Ырында таамай айтылгандай жаратылыштын кереметтүү көрүнүшү көз алдына тартылат. Асмандан түшкөн мөндүрдү шуруга салыштырып, жөн гана жаадырбастан жерди аткылатып табияттын көрүнүшүн ого бетер кооздукка бөлөп, кичинекей кыздын сезимин ойготуп, көркөм чеберчилиги аркылуу мөндүр эмес, шуру жаап жаткандай элес берип аны ишендире алат.

Ал эми ырда кичинекейлердин түшүнүгү, дүйнөтаанымы аркылуу, ошол эле учурда чондор көз жүгүртүп атып өзүлөрүнүн таза баёо балалыгын, жарык жылдарын айласыздан эскерээрлик маанайда таасирдүү берилген. Мунусу менен автор табияттын бир көрүнүшүн эң кылдат, чебер тандалган боёктор менен чегине жеткире, тамшанаарлык, ажарын ачып берген сүрөткердей. Ушул бир сүрөт аркылуу жаратылыш менен дүйнө кубулуштарын, айлана-чөйрөнү суктануу менен сүйүп коргоого үйрөтөт. Жогоруда биз талдап өткөн ырындагы жөнөкөйлүк, элпектик, уйкаштык, кыскалык, көркөмдүк ж.б.у.с. сапаттар балдарга арналган чыгармаларда колдонулбаса анда кичинекей окурмандарды өзүнө тарта албай аларды кыйнап коюшу мүмкүн. Ыр кыска жазылбаса балдардын эс тутумуна оорчулук келтирет. Ырлар атайы бөбөктөр менен жеткинчектерге арналган соң, өңчөй ырларды окуй берүүдөн жадабастык үчүн мындай көрсөтмөлүүлүк менен кооздуктун болушу талапка ылайык. Андай нерселер кийинки “Чагылгандуу күн” ырын окуганда күбө болобуз.

Ууз уйкумдан чочутуп,
Булут жыртып чагылган
Асман бетин айнектей
Чатыр-чутур жарылган.
Жаан айланып мөндүргө,
Боз үй үстү дүбүрөп –

Тизгинде кол карышып,
Келаткансыйт мейкинде
Сансыз буудан жарышып!
Чагылгандар узанат
Тоонун аска ташына
Койлор... Атам не болду
Чалпоо эле аты да?

Мына өзүңүздөр байкагандай кичинекей баланын табиятта болуп жаткан көрүнүштү акылы менен туюп, сезип санаа тартып тынчсызданганын чеберчилик менен берилгендиктен окуган кишини кайдыгер калтырбай жаш бала менен кошо тынчсызданууга мажбур кылат. Акындын ырларында жаш балдардын психолологиясын ачууда, же аларды эмгекке үндөөдө, жакшы менен жаманды көрсөтүүдө, ар кандай ыкмаларды колдонот. Балдардын турмушун реалдуу көрсөтүүдө схематизмден оолак туруп, ойдон чыгарылган жасалма деталдардан алыс. Мындай чыгармалар балдардын ой жүгүртүүсүн өнүктүрүп татаал маселенин сырын өз алдынча чечүүгө багыт берип, кайдыгер абалда калтырбайт.

Ырас, балдар поэзиясында ийгиликтер жок эмес. Бирок, ал балдар адабиятынын чегинен гана караганда көрүнүп, ал эми жалпы эле кыргыз поэзиясынын бийиктигинен караганда экинчи планда калгандай көрүнөт. Орус элинин улуу сынчысы В.Г.Белинский “балдар жазуучусу болуп, төрөлүш керек” деп эң туура айткан. Бизде муну, тескерисинче, ыр жазуунун техникасын өздөштүрүп алышкан айрым “калемгерлер” балдарга арнап кургак сезим менен гана чыгарма жаратып коюп жүрүшкөндүктөрү тегин эмес. Бул аспектиден карай турган болсок Т.Мукановдун калеминен жаралган балдарга арналган беш ырында, биз жогоруда белгилегендей мүмкүнчүлүктөрдөн алыс. Бул оюбузду далилдеш үчүн “Кыз жана куюн” аттуу ырын окуп көрөлү.

Көлдө Шайыр жүргөндө
Кулач уруп, бут уруп,
Ак көйнөгүн, жоолугун
Кетти куюн учуруп.
Толкунду улам как жарып,
Ал камырап койбоду:
Аппак куулар көктө ойноп
Баратат деп ойлоду...

Ырды окугандан кийин поэзиянын кереметтүү күчү, касиети зор экенин тана албайсың. Сегиз саптан турган бул ырдын көркөм дүйнөсү, поэтикалык бийиктигин, элестүүлүгү керемет эмей эмне. Бул ырга коментарий берүүнүн кереги деле жок. Булактын суусун ичкенде кандай рахат аласың! Мына ыр да ошол сыяктуу күчтүү, жана мыкты жазылса, ысыкта чаңкагандын моокумун кандырган тунук булактын өзүндөй жан сергитет.

Көркөм адабият элдин турмушунан алынып, ал кайра элге чыгармачылык иш аракеттин эмгегинен берилет. Албетте, мында болуп жаткан окуяларды жөн гана ишке ашырбастан, аны жогорку чеберчилик менен, типтүү көркөм образдарды түзүү менен

окурмандарга тартуулоо автордун негизги милдети болуп саналат. Айрыкча жаш балдардын турмуштагы болуп жаткан кыял-жоруктарын, психологиялык өзгөчөлүктөрүн, айлана-чөйрөгө болгон көз караштарын көркөм чыгарманын чыныгы принципиалдуу нугунан ажыратпай, моралдык алдыңкы идеялардын алкагында тарбиялай тургандай кылып жаратуу сүрөткер үчүн бир канча зор талантты жана талбай изденүүлөрдү талап кылат.

“Мектеп жашына чейинки балдар үчүн жазылган чыгармалардын тили жеңил болушу керек. Ырас, кичинекей бөбөктөр чыгармадагы сөздөрдүн бардыгын түшүнө беришпейт. Жазуучу балдардын көркөм адабий тилинин байлыгын улам жаңы сөздөр менен арбытып турууга жардамчы болот. Себеби адегенде түшүнүксүз сөздөрдүн маанисин алар кийинчерээк билип алышмакчы” – деп Н.К.Крупская атайын эскертип айткан. Ошондо мисал катары “Уя” аттуу ырын мисал келтирсек болот.

Уя жасап ылайдан,
Ичин ченеп муштумга.
Чабалекей кирсин деп,
Чыптып койдум устунга.

Мен жасаган уяны,
Алар жерип таштады.
өздөрү анан нарыга,
Уя сала баштады.

Ата, эмне үчүн уяма,
Чабалекей кирбеди.
– Балам, алар ак эмгек
Менен жашайт, бил! – деди.

Келтирген бул ырда акындын дагы бир өзгөчөлүгү диалогдун туура берилиши. Жогоруда көрүнүп тургандай, окуп атып окурман өзү дагы ошол окуяга аралашып жаткандай таасир болот дагы, андагы айтылгандар бул чыгармачылык адам аркылуу алда канча жеткиликтүү так, даана берилет. Ырдын көркөмдүүлүгүн арттырат.

Ата менен баланын ортосундагы кичинекей диалогдо баланын таза сезимин, боорукерлигин, камкордугун сүрөттөйт. Жөнөкөй сөздөр менен айтылган саптарда адам баласы гана эмгектенбестен, канаттуу жан-жаныбарлар дагы даяр оокаттан баш тартып, өз эмгеги менен жашагысы келгендигин ачып берет.

“Көркөм чыгармаларда каармандарды иш үстүндө, эмгек процессинде көрсөтүүнүн терең тарбиялык мааниси бар. Анткени, жаш окуучулар эмгек адамдарын өз көздөрү менен көрүшүп, алардын иштеген иштерине ыраазы, же нааразы гана болушпастан, келечектеги кесибин туура тандоого да толук мүмкүнчүлүгүн алышат. Ошондуктан балдар адабиятында турмуштун ар кыл бөлүктөрүнөн алып жазылган терең маанилүү көркөм чыгармалардын болушу биринчи зарылдык.” – деп жазат М. Түлөгабылов. Абдан туура айтылган ой. Бул жагынан алганда, кайсы көркөм чыгарма болбосун, мейли ал чоңдор үчүн жазылабы,

же кичинекейлер үчүнбү, эң ириде адамдарды ак көңүлдүүлүккө, тазалык менен чынчылдыкка, жакшы сапаттарга үйрөтө алса болгону. Бул жагдайда акын Т.Мукановдун балдар ырлары талапка жооп берерлик. Балдар чыгармаларына жаш өзгөчөлүгүнө ылайык, каармандардын психологиясын, кругозорун, кызыгуу чөйрөсүн, тил байлыгын, балдардын күндөлүк турмушундагы фактыларды, көрүнүштөрдү гана тизмектей бербестен тематикалык жагынан болобу, көп кырдуу, көп сырдуулугуна көңүл бөлүнүп келет. Мындай чыгармаларды жаратуу үчүн сөзсүз түрдө талыкпас эмгекти жана зор изденүүнү талап кылат эмеспи. Ошондой изденүү “Шаркыратма” аттуу ырын окуганда даана байкалат.

Ак шумкардай айланып
Булут турган үстүндө,
Салаасынан тоолордун
Сапырылып түпкүргө,
Күмүш мамы сыяктуу
Орнотулган жапжаңы,
Шаркыратма чуу бүркөт
Калчылдатып асканы.
Күндөн түшкөн ташкындай,
Жаңырыктап жакшы ырдай...
Таптатына кылды бейм
Тоссом ага кош колду.
Көркөк толгон бул сууну
Жүрөк менен тоссомбу?!

Азыркы мезгилде балдар адабияты деген түшүнүк кеңейип мектепке чейинки, мектеп жашындагы, тестиерлер жана өспүрүмдөр адабияты деген категориялар боюнча өнүктүрүлбөдү. Биз мисал келтиргендей жогорудагы ырлары кенже жана мектеп жашындагы балдар үчүн жазылган болсо, ал эми бул “Шаркыратма” аттуу ыры өспүрүмдөрдүн деңгээлинде экени көрүнүп турат.

Табиятка, анын кубулуштарына, алардын ортосундагы байланыштарга кызыгуу, алардын сырын чечмелөө аракети бөбөктөргө эмес, мектептин кенже балдарында айрыкча күчтүү болот. Демек булардын ортосунда белгилүү айырмачылыктар бар. Акын жогорудагы ырларынын бардыгында балдардын назырын мезгилдин талабына бурат. Адам өмүрү үчүн кызмат кылган табияттын кооздугун баян кылат. Аларды ашкере мактоодон жана курулай сөздөр менен шөкөттөөдөн алыс. Биз бул иликтөөбүздү дагы да болсо бекемдеш үчүн Э. Калдаровдун пикирин айтууга туура келет. “Т.Мукановдун “Шуру жоготкон кыз” аттуу китепчесинин көркөмдүк дкңгээли, таасирдүүлүгү жагынан өзүн актай алган. Айрыкча, бул акындын чыгармачылык изденүүсүндө балдар поэзиясындагы жаңыча стилдик өзгөчөлүктөрү бар экендиги байкалат.”

Жыйынтыктап айтканда Т. Мукановдун балдар үчүн жазган чыгармалары кийинки келечекте чоң поэзия дүйнөсүнө аттануусуна болгон даярдыгы экендиги сезилип турат. Ал эми поэзиядагы көп кырдуу-

лугун жана чеберчилигин ачып берүү иштери али алдыда.

Адабияттар

1. *Муканов Т.* “Шуру жоготкон кыз.” Фрунзе Кырг. 1973-ж.
2. *Муканов Т.* “Арчадай жашыл элем” Кырг. Б.2000-ж.
3. *Түлөгабылов М.* “Кыргыз балдар адабияты.” Ф. Кырг. 1963. 69-б.
4. *Крупская Н. К.* “Умом и сердцем о воспитании” Москва 1980-ж. 55-б.
5. *Калдаров Э.* “Кыргызстан маданияты.” Ф. 1976. 6-май.